

konzullal folytatott tárgyalásait. Végül a következő fejezet Erdély felszabadításának leírásával zárja le Bem tavaszi hadjáratát.

A következő négy fejezet az 1849. áprilisi rövid békeidőszakot mutatja be. Külön fejezet foglalkozik a Moldvát megszálló orosz sereggel történő sikertelen kapcsolat felvételi próbálkozásokról. Két fejezet a magyar–román együttélés nehézségeit világítja meg különböző nézőpontokból, így például az etnikai tisztogatások utáni igazságszolgáltatás mérséklés és megtorlás közötti ingadozását vagy a román többségű területeken folytatott újoncozás bonyodalmait (a román honvédek egy részét inkább Erdélyen kívül kívánta felhasználni a magyar kormány). Végül egy fejezet a Bem személye körüli magyar és lengyel legendákról beszél, amelyek közül az előbbieket kialakulásában nem kis szerepe volt Bem segédtisztjének, Petőfi Sándornak is.

A XXVIII. fejezet Bem és Perczel bántási hadjáratát mutatja be, nem hagyva említés nélkül a Bem és Vécsey közötti, alaposan elmérgesedett hatásköri vitát sem. Ezután, Bem Mehádiafürdőn töltött napjai és a Hatvani Imre támadása miatt sajnálatosan meghiúsult magyar–román tárgyalások leírása után, a XXX. fejezet rátér az orosz beavatkozásra.

A XXXI-től kezdve öt fejezet mutatja be az erdélyi nyári hadjáratot. Ez a szerző szerint „majdhogynem valóban mesedráma, amelyben a hős egymás után csapkodja le a tűzokádó sárkány fejét, de a helyükön egyre több és egyre veszedelmesebb nő ki”. (Kovács 2014 6.) Ez az értékelés szerintünk túlzottan elfogult Bem hiányosságai iránt. Noha Kovács jól jellemzi az erdélyi magyar sereg tapasztalatlanságát, a képzett tisztek hiányát és a fegyverrel-lőszerrel való ellátatlanságot, nem rója fel Bemnek azt, hogy az erdélyi sereget hat hadosztályra bontva, tehát szétदारolva szinte maga kínálta fel az orosz „sárkánynak” azt, hogy részenként semmisítse meg a magyar védelmet.

E fejezetek tehát a beszercei ütközetek, a moldvai hadjárat, a segesvári vereség (amely a könyv egyik legrészletesebben bemutatott ütközete), majd az erdélyi magyar sereg Nagycsúrnél bekövetkezett végső szétverésének bemutatásával zárják le Bem erdélyi fővezéri működését. A XXXVI. fejezet a temesvári csatát mutatja be, amelynek kapcsán természetesen a fő kérdés az: miért vállalta Bem a csatát ilyen kedvezőtlen körülmények között? A szerző ezt főleg a fővezérség kérdésére vezeti vissza: Bemnek egy győztes csata kellett volna ahhoz, hogy Görgeivel szemben átvehesse a rábízott teljes magyar honvédsereg irányítását.

Temesvárnál azonban a szabadságharc elveszett. A következő fejezet az ország elhagyását mutatja be, kitérve a tábornokot segítő Maderspach Károly és felesége szomorú sorsára. A könyv utolsó, XXXVIII. fejezete Bem török földön, Murád pasaként eltöltött utolsó két esztendejét és halálát ismerteti. A fejezetet és a könyvet Cyprian Kamil Norwid lengyel költő Bem haláláról írott *Gyászrapszódiája* zárja.

Végezetül térjünk rá a harmadik szempontra: arra, hogyan lesz Bem tábornok „az örök remények hőse”. A szerző kiemelt feladatának tartotta annak megfjtését: „mi a titka annak, hogy Bem nem ismerte a reménytelenség fogalmát, a reménytelen helyzetet, amely egyént és közösséget lefegyverez, megadásra bír, elszívja életerejét, szétzülleszt”. (Kovács 2014 5.) A titok nyitjára voltaképpen nem derül fény, csupán annyi választ kapunk, hogy Bem igazi forradalmár volt, aki készen állt egy eszme (a szabadság, különösen Lengyelország szabadsága) érdekében feláldozni az életét, és ettől semmilyen akadály nem téríthette el. Ugyanakkor maga a tény valóban szembeötölő a fejezetek olvasása közben: legyen szó már-már veszített csatáról (Osztrólenka, Piski) vagy a harcot lehetetlenné tevő békeévekről (Galícia, a francia, majd élete végén a török emigráció) – Bem tényleg nem ismerte a csüggedést. És ebben a könyv méltó emléket állít neki, a 19. századi lengyel és magyar történelem egyik főszereplőjének.

Valló Gábor

Glósz József

A RENDISÉG ALKONYA. VÁLOGATOTT TANULMÁNYOK Wosinsky Mór Megyei Múzeum, Szekszárd, 2014. oldalszám?

A kötet jó érzékkel és megfontolt ítélet alapján egyesíti *A rendiség alkonya* cím alatt Glósz Józsefnek a 18. és a 19. századdal foglalkozó válogatott tanulmányait. Egyre többen vélik ugyanis úgy, hogy a 18. század történetét a 19. századétól elválasztó kora újkor – modernitás határvonal

olyan dolgokat vág el egymástól, amelyek szervesen összetartoznak. A „kései feudalizmus” szerencsétlen marxista fogalma helyén a „kései rendiség” terminusa tudja talán a legjobban leírni a szatmári békétől az 1848-as forradalomig tartó időszakot. A *rendiség alkonya* cím ennek a gondolatnak a költői kifejezése, és az olvasó eszébe méltó párhuzamként Johann Huizinga klasszikusát, *A középkor alkonyát* idézi.

A kötetet alkotó 15 tanulmány 1983 és 2011 között jelent meg eredetileg magyar és német nyelven, itthon és külföldön, folyóiratokban és konferenciakötetekben: vagyis bő negyedszázad munkásságának esszenciáját tartjuk a kezünkben. Többnyire rövidebb lélegzetű írásokról van szó, ami megkönnyíti annak a dolgát, aki inkább csak beleolvasna a kötetbe. A politikával és — mivel mélyebb, strukturális összefüggéseket boncolgató írásokról van szó, helyénvalóbb kifejezéssel élve — a hatalomról szóló tanulmányokat a nemességet tárgyaló társadalomtörténeti szemléletűek követik (gazdaság- és kultúrtörténeti felhangokkal), míg végül a hangsúly Glósz József szűkebb pátriájának a 19. századi történetére kerül: a Tolna megyei városokra, az itt élő polgárokra és parasztokra. Ezen tanulmányok háttérben ott állnak a szerző nagyobb lélegzetű munkái: a Tolna megyei középbirtokos nemesség anyagi viszonyaival foglalkozó monográfiája, amely kandidátusi disszertációja volt, vagy éppenséggel a Kölesdről, Szakadáról vagy Tolna városáról szóló monográfia. Így ebben a kötetben a szerző munkásságának szinte minden vonulata megjelent, összegzését nyújtva egy komoly történész termékeny pályafutásának. Kivételt egyedül a gabonakereskedelem témaköre jelent, melyről ebben az évben publikált Glósz József úttörő monográfiát.

Jelen kötet első három tanulmánya a 18. századdal foglalkozik. A szatmári békéről szóló, „lényeglátó realizmussal” megírt tanulmány érzékelteti, hogyan vetült rá 1849 árnyéka 1711-re a történeti köztudatban, azt a végtelenségig eltorzítva: a Rákóczi-szabadságharcról szólva a kudarcot szokás ismerni, nem pedig a sikert, amely helyreállította Magyarországon a rendi dualizmust, és éppen abban az évszázadban, amelyben az abszolutista hatalomgyakorlás alig engedett tért a politikai participációnak Európa országainak nagy többségében. Glósz József eredeti történeti koncepciója szerint a Habsburg állam kormányzata és a magyar rendek már a 17. század utolsó harmadában ráébredtek arra, hogy kompromisszumra vannak ítélve: Magyarország függetlensége elképzelhetetlen, de kormányzásakor a rendeket nem lehet megkerülni a közigazgatás és az igazságszolgáltatás terén. A Rákóczi-szabadságharcot ezért nem egy alkotmányos konfliktus, hanem szociális problémák magyarították, és a szatmári megegyezés visszatérés volt a kormányzat és a magyar földesurak egymásrautaltságára épülő kompromisszumhoz — a jobbágság rovására. (Hogy azután a század közepén már a jobbágság keresse a felvilágosult abszolutizmus szövetségét a földesúri terhek enyhítése céljából — ahogy ezt Glósz József második tanulmányában megállapítja. Mária Terézia pedig politikai ellenfelei, a magyar földesurak hatalmi bázisát kívánja ezzel az együttműködéssel szűkíteni.) Megjegyzem, hogy az események értékeléséhez a magyar rendek adó-megajánlási jogának vizsgálata talán érdemi új szempontot adhat, illetve sok igazság van azokban az érvekben is, amelyek a Magyar Királyság és a Habsburg birodalom többi, örökösnek nevezett tartományja fejlődésének útját csak az 1740-es évek végén, az úgy nevezett haugwitz-i reformok után látják végleg széttartónak.

Glósz József kötetének harmadik, eredetileg másfél évtizeddel ezelőtt megjelent tanulmányában jó érzékkel mutatott rá a magyar elit átalakulására: a politikai vezető szerep a nagybirtokos arisztokrácia kezéből a reformkorra átcúszott a középbirtokos nemesség és a nemesi értelmiség kezébe. De talán nem kielégítő magyarázat erre az arisztokrácia bécsi udvaroncá válása (hisz ez csak a leggazdagabbak számára lehetett valós opció) vagy a nemzeti identitás feladása és az idegenné válás (amelyre túl sok az ellenpélda). A Bécs kegyéből a kormányzókat vezető elit tagjai sem váltak bizonyára mind súlytalanná, nem kerültek feltétlenül légüres térbe. Ezen tanulmányok közös jellemzője a pontos elemzés, a logikus végkövetkeztetésig elvitt precíz gondolatmenet, a tabudöntéstől sem visszariadó szellemi bátorság, amely sok esetben vitára ingerel. De ez nagyon jó, mert a diskurzus, a vita viszi előre a történetírást. Sajnálatos minősítője a magyar történész közéletnek, hogy Glósz József tézisei, elméletei és megállapításai mindezekig alig váltak érdemi reflexió tárgyává.

A kötet első tematikus egységében még egy érdekes tanulmány szól a Tolna megyében a reformkorban hozott meglepően széleskörű magyarosító intézkedésekről – amelyek a megye német lakosságának arányát azonban feltehetően mégsem csökkentették. Az állam, a nagybirtok és a vármegye szolgálatában álló, de liberális meggyőződésű, társadalmi kapcsolatai révén a birtokos társadalomba integrálódó nemesi értelmiségről pedig a Pesti Hírlap baranyai tudósítójának fel-

adatát egy ideig ellátó ifjabb Hainer Ignác pályafutása alapján kapunk részletgazdag képet. Mivel ő Batthyány Kázmér gróf titkára lett, 1847–1848-ban kelt levelezéséből e mozgalmas korszak színes képe bontakozik ki: igazi „történelem alulnézetből.”

A Tolna vármegyei jómódú birtokos köznemesség anyagi (pénzügyi, gazdasági és életmód-beli) viszonyait taglalja négy tanulmány, amelyek együtt a kötet középső blokkját alkotják. A hitelezés reformkori rendszerének alapos közgazdasági ismereteket megkívánó szisztematikus áttekintése arra a meggyőző következtetésre vezet, hogy a jómódú birtokos nemesség eladósodása egyes családokat különösen érintett (főleg a Dőry és a Perczel famíliákat), és az 1840-es években kulminált. Fő okaiként magának a birtokszerzésnek és a gazdaság kiépítésének eredeti terheit, a birtokok osztódását, a mezőgazdasági jövedelmek időnkénti alacsony szintjét és az ezekkel gyakran összhangba nem hozott életvitelt lehet megjelölni. A következő tanulmány a birtokosztódási és eladósodási folyamatokat mutatja be. A negyvenes évekre a tartozás több esetben elérte a birtok teljes értékét. Ezekben az esetekben az ősiség eltörlése a kegyelemdőfést adta meg a birtokosoknak. Ezen ismert folyamattal szemben Glósz József azonban egy kisebbség gazdálkodásának sikeres modernizációját is be tudja mutatni a tengelici birtokkomplexum példáján, ahol nagyszabású állattartást és szántóföldi takarmánytermesztést végeztek jórészt bérmunkára építve, és a gépesítés is korán megjelent. Ennek a gazdaságnak nem jelentett katasztrófát a jobbágyfelszabadítás, és ki tudta használni az ötvenes években megnyíló lehetőségeket.

Ugyanakkor további tanulmányaiban a szerző kiegészíti ezt — a gazdasági viszonyok meghatározó súlyát sugalló — képet, hisz joggal hangsúlyozza, hogy a gazdasági érdekek önmagukban még nem magyarázzák kielégítően a nemesség politikai állásfoglalását, különösen nem a polgári átalakulás előmozdítását. Társadalomtörténeti vizsgálatában Glósz József a nagymértékű differenciálódást hangsúlyozza (mind a nemzetségek között, mind az egyes közbirtokosságok tagjai között). Bemutatja, hogy Tolna megye jómódú birtokos családait a birtoklás és a rokonság számai kapcsolták össze néhány lokális nemesi társasággá. Előbb e közösségek szövetségei uralták a vármegyét egymással rivalizálva, később pedig a politikai nézetek váltak az egyik legfontosabb közösségformáló tényezővé. Átfogóan vizsgálja a jómódú birtokos nemességet a földbirtoklás, a hivatalviselés és társadalmi kapcsolatrendszere tekintetében. Mivel a házasság a társadalmi presztízs legjobb mércéje, ezek elemzését is elvégzi a szerző. Bemutatja azt a helyzetet, amely a század derekán a szolidaritás felmondására kényszerítette a családok többségét: a státusz és az ehhez szükséges jövedelem fenntartása az ebben részesülők körének szűkre vonásával volt csak biztosítható: a birtokos nemesség társadalmi helyzetét tekintve szétszakadt. *A kúria és lakói* című tanulmány a Tolna megyei birtokos köznemesség saját kezelésű gazdaságát és az ennek középpontjában elhelyezkedő nemesi udvarházat egyszerre teszi beható gazdaság- és társadalomtörténeti vizsgálat tárgyává, amelyben a kúria maga — idézem — „társadalmi státuszhoz, vagyoni helyzethez kötött életformát” testesített meg. Figyelemmel kísérhetjük azt a folyamatot, amelynek során a nemesi gazdálkodás válsága a 19. század derekára a kúria által szimbolizált életforma válságává vált. Ritkán olvashatunk ilyen megalapozott és részletes életmód-történeti elemzést a 18–19. századi nemességről, megtűzdelve olyan frappáns megállapításokkal, mint a következő: „a táblabíró legnagyobb ellensége nem a bécsi udvar, netán az engedetlen jobbágy, a perlekedő rokon vagy éppen uzorás hitelező, hanem az unalom volt.” (123.)

A könyv utolsó blokkjában a mezővárosi közösségekre fókuszál a szerző. Kölesdről megtudjuk — és ez inkább szabály, mint kivétel lehetett a kor Magyarországon —, hogy az úrbérrendezés alkalmával a parasztok és az uradalom összejárásával a paraszti szántóknak csak mintegy a fele került rögzítésre az urbáriumban, a többit kivonták az állami adózás alól. Később azonban az uradalom felmondta a kölesdi jobbágyokkal kötött külön kontraktust, és az urbárium alapján egyre több szántót és különösen rétet vont magához. A legfontosabb azonban az, hogy a majorsági földek a szántó- és rétterületnek így is csak a hetedrészt tették végül ki, sőt a földesúri terjeszkedés ellenére is nőtt a szántóknak és a réteknak a jobbágyok kezén lévő úrbéres területe, vagyis még mindig elég feltörhető parlag volt Kölesd határában, és a művelésbe vont földek gyarapítása elsősorban ebből a forrásból ment végbe. Ez azért érdekes, mert a magyar történetírás hagyományosan túlértékeli a kora újkori majorságok szerepét, pedig már Benda Gyula megállapította, hogy „legnagyobb kiterjedése idején, a 17. század közepén sem érték el a földesúri szántók, a majorsági vetésterület az ország szántóinak 10 százalékát.” (Társadalomtörténeti tanulmányok. Budapest, 2006. 234.)

Egy érdekes 19. század eleji helyi konfliktus kapcsán vizsgálódik Glósz József Szekszárdot illetően, és feltárja annak gazdasági és társadalmi hátterét: az elégedetlenség a napszámosok,

kézművesek és zsellérek egzisztenciális bizonytalanságát fejezte ki. A következő tanulmány a 19. század közepi Szekszárd arculatát vázolja fel, amelyet a szőlészet-borászat és a vármegyeszékhelyi mivolt határoztak meg. Ehhez hasonló, csak nagyobb lélegzetű és ezért elmélyültebb elemzés foglalkozik Tolna mezővárossal a 19. század első felében, feltérképezve ennek teljes gazdasági életét az intenzívebb szántóföldi kultúrák elterjedésétől a céhes keretektől kilépő kézműiparon és halászaton át a hajóvontatás és fuvarozás jelentette lehetőségeikig. A címével ellentétben hihetetlenül izgalmas kérdést felvető *Zsellérek és töredéktelkes jobbágyok a munkaerő- és árupiacon a 19. század első felében* című fejezetben a szerző a század végének nagy problémáit már a jobbágyfelszabadítás előtti időkre vezeti vissza azzal, hogy rámutat: az önellátó paraszti gazdaság köréből már a század első felében többmillió tömeg lépett ki. A 19. század első és második felének folyamatait összekapcsolva Glósz József a megszokottól egészen eltérő képet sugall a magyar gazdaság és társadalom fejlődéséről. Ebben a kötetet záró rövid tanulmányban nyilvánul meg talán a legjobban a szerző gondolkodása, amely a makroszintű áttekintés képességét, az összefüggések felismerését egyesíti az analitikus elmélyültséggel.

Mint említettem, a kötet címe Huizinga klasszikusára rimel. Tudjuk azonban, hogy annak a könyvnek az eredeti holland címe *A középkor ősze* volt, csak a magyar fordításban nemesedett ez alkonnyá, Huizinga témája pedig a késő középkor érett formáinak impresszionisztikus megragadása és ábrázolása volt. Glósz József most bemutatott könyvében azonban tényleg a rendiség *hanyaglásáról*, a Tolna vármegyei jómódú birtokos nemességnek mint társadalmi csoportnak és a teljes rendi társadalomnak a *bukásáról* van szó. A Gaál Zsuzsanna munkájával igényes szöveg-gondozással kiadott kötet ízlésés borítója a régi elsárgult fényképeket és az őszi avar színét egyszerre idézi meg, de a tanulmányok hangnemét a precíz elemzés határozza meg, nem pedig a nosztalgia.

Szijártó M. István

Forró Lajos – Molnár Tibor

TRAGIKUS EMBERI SORSOK 1944-BŐL A PARTIZÁNIRATOK TÜKRÉBEN

Magyarkanizsa község

**Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltára-Zentai Történelmi Levéltár,
Szeged-Zenta, 2013. oldalszám?**

Forró Lajos szegedi történész és Molnár Tibor zentai levéltáros *Tragikus emberi sorsok 1944-ből a partizániratok tükrében* című könyvének megjelenésével nemrégiben értékes kötettel gazdagodott a Vajdaság második világháborús történetét feltáró magyar szakirodalom. A Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltára és a Zentai Történelmi Levéltár közös kiadványaként napvilágot látott könyv egy jól körülhatárolható terület, a bácskai Tisza-mente északi térsége, a mai Magyarkanizsa község zömmel magyarok lakta településein történt 1944-es véres eseményeket mutatja be.

A kötet kapcsolódik a Magyar-Szerb Akadémiai Vegyes Bizottság működéséhez, ennek megfelelően annak elnöke, Glatz Ferenc soraival kezdődik. Az akadémikus előszavában a zaklatott múltú terület első világháborút követő történetét találóan egy drámához hasonlítja, melynek három felvonása a három hatalomváltáshoz kapcsolódik. A szerzőpáros a magyar szempontból leginkább tragikus harmadik hatalomváltás korszakának magyar polgári áldozataival foglalkozik, a kötet középpontjában 16 áldozat személyes tragédiájának története áll. Molnár Tibor rövid bevezetőjéből kiderül, a szerzők tudatosan törekedtek arra, hogy a kiválasztott személyek sorsának bemutatásán keresztül az olvasó képet kaphasson a kommunista hatalom magyar kisebbséghez való viszonyáról.

A meggyilkoltak személyes sorsát tárgyaló mikrotörténeti munkánál azonban jóval többről van szó, hiszen a szerzőpáros gondos aprólékossággal mutatja be a vizsgált levéltári anyagot, a felhasznált forrásokat és vázolja a történelmi kereteket, a hatalomváltást követően kialakuló közigazgatási és jogi rendszert. A kötet öt főbb szerkezeti egységre tagolódik. Az első fejezetben Molnár Tibor a Zentai Történelmi Levéltár vonatkozó anyaga alapján mutatja be a tárgyalt terület német, illetve magyar közigazgatásának megszűnését követően előálló helyzetet. Megismerhetjük